
**Sprawozdanie z Międzynarodowej
Konferencji Naukowej
Fenomen Getta Łódzkiego 1940–1944,
ŁÓDŹ, 11–12 października 2004**

Z inicjatywy Uniwersytetu Łódzkiego, Archiwum Państwowego w Łodzi, Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Łodzi oraz Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie odbyła się w Auli Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Łódzkiego międzynarodowa konferencja poświęcona fenomenowi getta łódzkiego.

W imieniu wymienionych instytucji zebranych powitał kierownik naukowy konferencji prof. dr hab. Paweł Samuś.

Obrady otworzył JM Rektor Uniwersytetu Łódzkiego prof. dr hab. Wiesław Puś, który zaznaczył, iż dwudniowa sesja o międzynarodowym zasięgu stanowi zakończenie obchodów poświęconych 60. rocznicy likwidacji getta łódzkiego, trwających od maja tego roku, a jej zadaniem jest podsumowanie dotychczasowych badań nad wyżej wspomnianym zagadnieniem. Nadmienił również, iż badania nad problematyką społeczności żydowskiej w Łodzi są prowadzone od dawna. Krótkie przemówienie wygłosił również wiceprezes IPN dr Grzegorz Ciecierski. W imieniu władz miasta głos zabrał Prezydent Łodzi Jerzy Kropiwnicki. W swym przemówieniu podkreślił istotny wpływ zorganizowanych w mieście obchodów rocznicy likwidacji getta łódzkiego na wzrost świadomości społecznej mieszkańców miasta. Zwrócił uwagę na wyjątkowość getta łódzkiego, na którego fenomen składało się kilka istotnych czynników, m. in. brak komunikacji ze światem zewnętrznym, posiadanie własnej waluty, administracji, służb porządkowych, brak muru wokół terenu, oraz podkreślił również fakt, iż getto łódzkie, jako jedyne na terytorium okupowanej Polski, stanowiło przymusowy obóz pracy położony w centrum miasta.

Po inauguracji rozpoczęły się obrady merytoryczne, którym przewodniczył prof. dr hab. Waldemar Ceran. Jako pierwszy wystąpił prof. dr hab. Paweł Samuś, który wygłosił, przygotowany wspólnie z prof. dr. hab. Wiesławem Pusiem, referat pt. *Spółeczność żydowska wielonarodowej Łodzi do 1939 r.*, stanowiący introdukcję do dalszych obrad. Referent przedstawił stan demograficzny ludności żydowskiej od początków XIX w., przyczyny migracji Żydów do Łodzi, stan prawny w czasie zaborów i w Polsce międzywojennej oraz rozmieszczenie ludności żydowskiej na terenie miasta. Zaprezentował również analizę społeczności żydowskiej pod kątem struktury zawodowej i społecznej oraz zobrazował osiągnięcia Żydów łódzkich w różnych

dziedzinach życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego. Przemówieniu towarzyszyła, przygotowana przez referenta, przy udziale dr. Wojciecha Ziomka (UŁ), prezentacja komputerowa, ilustrująca słuchaczom treści zawarte w referacie. Kolejny referat, wygłoszony przez dr. Janusza Wróbla (IPN) pt. *Specyfika polityki hitlerowskiej w Łodzi w latach 1939–1945*, poświęcony został polityce władz okupacyjnych w Łodzi, która, generalizując, sprowadzała się do całkowitej germanizacji, inkorporowanych do III Rzeszy ziem, przejawiającej się m. in. w wprowadzeniu niemieckiego języka urzędowego, niemieckiego nazewnictwa (zmieniono nazwę miasta na Litzmanstadt) oraz systematycznie prowadzonej akcji przesiedleńczej, mającej na celu zupełną depolonizację miasta. Profesor dr hab. Feliks Tych (ŻIH) w wystąpieniu pt. *Typologia gett w okupowanej Polsce* przedstawił cechy charakterystyczne poszczególnych gett, zaznaczając różnice i wspólne elementy. Konkludując postawił tezę, iż nie istniał jeden określony wzór, według którego tworzone getto. Referat mgr. Juliana Baranowskiego *Utworzenie i organizacja getta w Łodzi* traktował o problemach związanych z utworzeniem miejsca odosobnienia dla ludności żydowskiej w Łodzi. Referent w swym przemówieniu zawarł tezę, iż getto łódzkie stanowiło wzór dla innych gett pod względem sprawności organizacji. Magister J. Baranowski omówił również działalność przełożonego Starszeństwa Żydów w getcie łódzkim Chaima Mordechaja Rumkowskiego.

Popołudniową część obrad, pod przewodnictwem dr. Janusza Wróbla i dyrektor Urszuli Zarzyckiej (APŁ), rozpoczął prof. Abraham Cykier (World Federation of Polih Jews-Australian Branch, Australia) referatem pt. *The Uniqueness of the Lodz Ghetto*. W swym przemówieniu szczególną uwagę zwrócił na działalność Chaima Mordechaja Rumkowskiego i jego koncepcję „ocalenia przez pracę”. Podkreślił kontrowersyjność postaci przełożonego Starszeństwa Żydów oraz postawił pytanie, czy Rumkowski, gdyby przeżył, zostałby uznany za bohatera holocaustu, czy też byłby sądzony jako zbrodniarz wojenny. Jednocześnie przedstawił argumenty na obronę Rumkowskiego przed zarzutami o kolaborację. Ponadto wyraził opinię, iż unikalność łódzkiego getta, stanowiącego obóz przymusowej pracy Żydów na rzecz okupanta, nie otrzymał, jak dotąd, należnego miejsca w historii. Ponadto podzielił się z zebranymi osobistymi wspomnieniami z życia w getcie łódzkim. Wystąpienie prof. Karla Stuhlpfarrera (Universität Klagenfurt, Austria) pt. *Litzmanstadt – eine Stadt ohne Juden. Plannungen für eine NS-Zukunft*, poświęcone zostało planom władz okupacyjnych wobec miasta i getta łódzkiego oraz polityce niemieckiej, zmierzającej do całkowitej aryzacji i germanizacji

Łodzi. Kolejny prelegent, mgr Antoni Galiński (IPN) w referacie pt. *Policja hitlerowska w getcie łódzkim*, omówił stan badań nad wymienionym zagadnieniem oraz przedstawił organizację policji niemieckiej i jej działalność na terenie getta łódzkiego. Referat wygłoszony przez mgr Andree Löw (Ruhr Universistät Bochum, Niemcy), poświęcony został problematyce służby porządkowej w getcie łódzkim (*Ordnungsdienst im Getto Litzmanstadt*). Referentka przedstawiła powstanie, organizację i zadania zorganizowanej na terytorium getta służby porządkowej, a także scharakteryzowała metody działania jej funkcjonariuszy. Szczególną uwagę zwróciła na fakt uczestniczenia przedstawicieli służby porządkowej w akcjach przesiedleńczych. Doktor Michal Unger (Ashkelon Academic College, Izrael) w referacie pt. *Jewish Forced Labour in the Łódź Ghetto and its Influence on German Policy* zanalizowała założenia strategii Rumkowskiego „ocalenia przez pracę” oraz jej wpływ na gospodarkę III Rzeszy. Zaznaczyła wyraźnie, iż „polityka pracy w służbie ocalenia” miała istotny wpływ na opóźnianie decyzji o całkowitej likwidacji getta, gdyż „wzorcowe przedsiębiorstwo”, jakim było zarządzane przez Chaima Rumkowskiego getto zaspokajało potrzeby gospodarcze państwa niemieckiego. Red. Paweł Spodenkiewicz („Dziennik Łódzki”) w swoim wystąpieniu (*Chaim Mordechaj Rumkowski jako mówca*) przedstawił wyniki analizy przemówień Rumkowskiego drukowanych w prasie getta łódzkiego. Następny referent, dr Jacek Pietrzak (UŁ), w swej wypowiedzi (*Hans Biebow – portret oprawcy*) naszkicował portret psychologiczny oraz przedstawił życiorys i działalność Hansa Biebowa, stojącego na czele Niemieckiego Zarządu Getta, sprawującego bezpośredni nadzór nad dzielnicą żydowską. Nakreślił również stosunki pomiędzy H. Biebowem i przełożonym Starszeństwem Żydów.

Drugi dzień obrad (przewodniczył prof. dr hab. Feliks Tych) rozpoczęła Miriam Friedman Morris, która przybliżyła zebrany sylwetkę ojca, znanego malarza żydowskiego Davida Friedmana, jednego z ocalałych mieszkańców getta łódzkiego oraz zaprezentowała cykl obrazów ilustrujących dzielnicę żydowską i osobiste przeżycia malarza. Następnie głos zabrał rabin Symscha Keller, przewodniczący gminy żydowskiej w Łodzi, wygłaszając, przygotowany wspólnie z rabinem Avrahaemem Kriegerem (Shem Olam. Faith and the Holocaust Institute for Education, Documentation & Research, Izrael), referat pt. *Życie religijne w getcie łódzkim*. Przemawiający szczególną uwagę poświęcił fundamentalnej roli religii dla losów narodu żydowskiego. W dalszym toku wystąpienia scharakteryzował aktywność poszczególnych grup wyznaniowych w getcie łódzkim, jak również działalność powołanej przez Rumkowskiego Komisji Religijnej oraz

pozostającej w opozycji do przełożonego Starszeństwa Żydów grupy „niezorganizowanych” rabinów. Ponadto poinformował zebranych o odnalezieniu w Łodzi stworzonego przez Rumkowskiego archiwum, w skład którego wchodzi ok. 800 ksiąg religijnych, pochodzących z okresu istnienia dzielnicy żydowskiej i stanowiących istotne źródło dla badaczy poruszanego przez mówcę zagadnienia. Następnie prof. dr hab. Anna Kuligowska-Korzeniowska (UŁ) przedstawiła referat zatytułowany *Życie kulturalne w getcie łódzkim*. Konkludując, postawiła tezę, iż życie kulturalne w Łodzi rozwijało się jedynie na terenie dzielnicy żydowskiej, gdyż jako odizolowana od aryjskiej części miasta nie została objęta procesem germanizacyjnym. Istniejące w getcie instytucje kulturalne, tj. Dom Kultury czy teatr „Awangarda”, nadawały życiu kulturalnemu pozory normalności, a fakt ten był kolejnym elementem, stanowiącym o wyjątkowości getta łódzkiego.

Profesor Michael Thaler (University of California, San Francisco, USA) wygłosił referat poświęcony dzieciom w dzielnicy żydowskiej (*There are no children in the ghetto, there are only small Jews...*). W przemówieniu powrócił do polityki Rumkowskiego i jego planów ocalenia ludności żydowskiej przez pracę. Zatrudnianie dzieci w warsztatach dzielnicy żydowskiej, według mówcy, było nie tylko wyrazem realizacji koncepcji przetrwania lecz przede wszystkim sposobem na uratowanie „nieproduktywnej” części społeczności przed deportacjami. Działania administracji Rumkowskiego były, zdaniem prof. M. Thalera, wyrazem nadziei i wiary w celowość koncepcji „przetrwania przez pracę”. Uzupełnienie wypowiedzi prof. M. Thalera stanowiła prapremiera filmu dokumentalnego *Z głębokości wołam...* w reżyserii Wojciecha Gierłowskiego, poświęcona pamięci dzieci, które zginęły w getcie łódzkim.

Kolejny prelegent, dr Bernard Perz (Universität Wien, Austria), w referacie pt. *Westjuden im Getto in Lodz*, przedstawił dane statystyczne dotyczące liczby Żydów przesiedlonych do getta z Europy Zachodniej oraz warunki życia przybyłych do łódzkiej dzielnicy żydowskiej. Deportacjom ludności cygańskiej do getta łódzkiego z Austrii poświęcił swe wystąpienie dr Florian Freund (Universität Wien, Austria). W referacie pt. *Die Deportation von österreichischen „Zigeunern” in das Ghetto in Lodz* szczególną uwagę zwrócił na politykę władz niemieckich wobec mniejszości romskiej w Austrii, plany dotyczące deportacji Cyganów z terenów Austrii oraz warunkom życia ludności romskiej w getcie łódzkim. Podjął również próbę określenia liczby osób pochodzenia romskiego, która przetrwała represje niemieckie.

Popołudniową część obrad, pod przewodnictwem dyrektora mgr. Marka Drużki (IPN) i dyrektor APŁ mgr Urszuli Zarzyckiej,

rozpoczął dr Sascha Feuchert referatem poświęconym Oskarowi Rosenfeldowi i Oskarowi Singerowi (*Oskar Rosenfeld und Oskar Singer-zwei Autoren der Lodzer Getto Chronik*), w którym przedstawił sylwetki twórców *Kroniki Getta Łódzkiego* oraz zanalizował ich działalność pisarską. Ponadto przedstawił rolę obu dziennikarzy w przygotowaniu *Encyklopedii getta*, której celem miało być przekazanie wiedzy o getcie potomnym. Podkreślił istotną wartość wspomnianego wydawnictwa dla studiów nad życiem getta łódzkiego. Magister Dorota Siepracka (IPN) wygłosiła przygotowany głównie na podstawie niemieckich źródeł policyjnych i sądowych referat pt. *Stosunki polsko-żydowskie w Łodzi podczas okupacji*. Zdaniem referentki, mimo hermetycznego odizolowania dzielnicy żydowskiej od reszty miasta, kontakty między ludnością polską i żydowską w Łodzi istniały, lecz na znacznie mniejszą skalę niż w innych gettach na terytorium państwa polskiego. Wymieniając przyczyny izolacji dzielnicy żydowskiej, przybliżyła jednocześnie sposoby kontaktowania się. Ponadto określiła płaszczyzny, na których najczęściej próbowano nawiązywać kontakty, sprowadzające się zazwyczaj do handlu i szmuglowania żywności, dla których bodźcem ze strony ludności polskiej była przede wszystkim kwestia materialna. Przedstawione przez mgr D. Siepracką wnioski zostały poparte licznymi przykładami zaczerpniętymi z raportów policji niemieckiej. Magister Sławomir Abramowicz (IPN) przedstawił referat poświęcony miejscu zagłady Żydów łódzkich (*Ofiary i oprawcy. Świadkowie i dokumenty zbrodni w ośrodku zagłady w Chełmnie nad Nerem*), w którym ukazał kolejne fazy tworzenia ośrodka w Chełmnie nad Nerem i późniejsze jego modyfikacje, środki wykorzystywane do eksterminacji ludności żydowskiej oraz przedstawił sylwetki oprawców. Przybliżył zebranym fragmenty wspomnień i relacji dotyczących zbrodni dokonanych w Chełmnie. Kolejny referent, mgr Bernard Sobiszewski (APŁ), zanalizował dostępne w zasobach archiwum łódzkiego źródła do historii getta łódzkiego. Do najbardziej przydatnych zaliczył akta żydowskiej administracji getta, poszczególnych wydziałów samorządu dzielnicy żydowskiej, akta okupacyjnego Zarządu Miasta i innych agend łódzkiego magistratu oraz akta prezesa rejencji łódzkiej. Na zakończenie prelegent podkreślił, iż akta te, mimo że wielokrotnie wykorzystywane, nadal stanowią bogate źródło dla badaczy poszczególnych wątków dotyczących historii getta łódzkiego. Doktor hab. Leszek Olejnik w referacie pt. *Łódź jako centrum społeczności żydowskiej (1945–1949)* przedstawił następstwa holocaustu w Łodzi. Zanalizował strukturę demograficzną ludności polskiej, a na jej tle ludności żydowskiej po zakończeniu II wojny światowej. Ponadto przedstawił stosunek polskich władz komunistycznych do ludności żydowskiej. Po przedstawie-

niu przejawów aktywności Żydów na niwie społeczno-politycznej i kulturalnej, autor postawił tezę, iż Łódź po II wojnie światowej stała się najważniejszym ośrodkiem działalności Żydów polskich. Łódź stanowiła również główny ośrodek życia religijnego. Po 1949 r. sytuacja zaczęła zmieniać się, a aktywność Żydów stopniowo słabła, co było związane zarówno z sytuacją polityczną, czyli zmianą stosunku władz komunistycznych i ZSRR do Palestyny, jak i z masową emigracją ludności żydowskiej.

Następnie głos zabrał kierownik naukowy konferencji, prof. dr hab. Paweł Samuś, który podjął próbę dokonania podsumowania przebiegu obrad. W swej wypowiedzi zaznaczył, iż zorganizowane przez wspomniane instytucje sympozjum miało do spełnienia dwa podstawowe cele: naukowy i edukacyjny. Cel naukowy został w pełni zrealizowany, gdyż konferencja nie tylko pogłębiła wiedzę zebranych w poszczególnych aspektach dotyczących getta łódzkiego, lecz również wskazała obszary wymagające dalszych badań. Ponadto ukazała problem getta łódzkiego w aspekcie międzynarodowym i dała możliwość konfrontacji poglądów badaczy z polskich i zagranicznych ośrodków naukowych, a przede wszystkim ukazała unikalność getta łódzkiego. Zapowiedział również podjęcie przez organizatorów konferencji starań o opublikowanie monografii obejmującej wygłoszone referaty. Cel edukacyjny również został spełniony, m. in. dzięki wsparciu ze strony środowiska artystycznego i przygotowanemu filmowi dokumentalnemu obrazującemu losy dzieci getta łódzkiego. Dalszej realizacji celu edukacyjnego służy towarzysząca konferencji, zorganizowana w Bibliotece Uniwersyteckiej w Łodzi wystawa tematyczna. Na zakończenie swego wystąpienia prof. P. Samuś podziękował współorganizatorom, referentom i uczestnikom za pomoc w pracach nad przygotowaniem i udział w konferencji.

Po każdej części konferencji odbywała się dyskusja nad wygłoszonymi referatami. Uczestnicy dyskusji zadawali pytania poszczególnym referentom, uzupełniali wypowiedzi oraz podkreślali wartość poznawczą przedstawionych referatów. Dyskutanci zwracali również uwagę na ważny oddźwięk narodowy konferencji. Szczególną uwagę zwrócono na kontrowersyjną postać przełożonego Starszeństwa Żydów Chaima Mordechaja Rumkowskiego, podkreślając niejednoznaczność sądów dotyczących działalności kierowanej przez niego administracji. Ponadto zwracano uwagę na czynniki, które decydowały o wyjątkowości getta łódzkiego i podkreślano potrzebę prowadzenia dalszych badań nad tematem.